

A LEHETŐSÉGEK KÉNYSZERE, A KÉNYSZER LEHETŐSÉGEI

AZ ALKOTMÁNYOS ÚJJÁSZÜLETÉS ESÉLYEI 2022 MAGYARORSZÁGÁN¹

Az alkotmány egy esetleges ellenzéki választási győzelmet követő jövőjéről az utóbbi hónapokban folyó vita alkotmányjogi és közéleti szempontból is figyelemre méltó. Optimista olvasatban az (akadémiai hivatásrend természetéből fakadóan) időnként személyeskedést sem kerülő, olykor szenvedélyes íráskor végső soron a politikusokkal és a nem jogász értelmiségi influenszerekkel közös gondolkodást segítik elő, és ez egy virulens, öntudatos szakmai és politikai közösség képét mutatja. Meggyőződésem, hogy a vitában való részvétel szakmai, és figyelemmel az itt latolgatott kérdések súlyára, hazafias kötelesség is.

Az írás elsődleges célja a diskurzus sarkpontjainak elhatárolása, a különböző érvek és szempontok szétválasztása: segítség ahhoz, hogy átlássuk, miről is van szó. Majd a diagnózist szükségszerűen kezelési javaslat is követi.

Elsőként fontos rögzíteni, hogy az alkotmányozás kérdésben az ellenzék erkölcsi-politikai obligóban van: a 2020 decemberében elfogadott előválasztási értéknnyilatkozatban a közös listát állító pártok vállalták, hogy új alkotmányt hoznak létre, amit népszavazással erősítenek meg.² Ezen dokumentum alapján zajlott az előválasztás, a miniszterelnök-jelölti programnak, valamint (győzelem esetén) a kormányprogramnak is ezt kell követnie.

Az írás arra a helyzetre fókuszál, ha a jelenlegi ellenzék többséget szerez ugyan, tehát kormányt alakíthat, de nincs meg az alkotmány megváltoztatásához szükséges kétharmada. Gondolhatnánk, hogy ha kétharmaddal győz, akkor nincs miről beszélnünk, hiszen jogszerűen adott az alkotmány módosítás lehetősége. Sajnos, a helyzet ennél bonyolultabb: az alkotmány módosítás kérdése egyfelől formai, másrészt tartalmi. Az első arra vonatkozik, hogy felhozhatóak-e elfogadható érvek amellest, hogy az alkotmány kifejezett szabályait megsértve módosítsuk azt (vagy fogadjunk el egy teljesen új alkotmányt). A másik pedig arra, hogy vannak-e korlátai az alkotmány átírásának. A válasz mindkét kérdésre azon fog múlni, hogy mi is a baj az Alaptörvénnyel. Az írásban felvetett érvek egy része arra a helyzetre vonatkozóan is valid, ha a jelenlegi ellenzék megszerzi a kétharmados többséget, a terjedelmi keretekre tekintettel

azonban e scenárió elemzésétől eltekintek. Fontos mindazonáltal megjegyezni, hogy noha az elemzők többsége ezt valószínűtlennek tekinti, a győzteskompenzációra épülő választási rendszerben az egy-két mandátumos előny és a kétharmad között korántsem akkora a különbség: 2010-ben (még az előző választási rendszerben) a szavazatok 52,7 százaléka, 2014-ben 45 százaléka, 2018-ban pedig 48,5 százalék elég volt ehhez.

Előre kell bocsájtani, hogy az „alkotmányellenes alkotmány módosítás” dilemma az alkotmányjogászok közkedvelt csemegéje (a középkori skolasztikusok is jó étvággal vetették rá magukat az olyan kérdésekre, hogy tud-e Isten akkora követ teremteni, amit maga sem tud felemelni). De még ennél is klasszikusabb téma a „pozitív jog felülírhatósága természetjogi elvek alapján”, ami az erkölcstelen törvényekkel szembeni polgári ellenállás elfogadásától egészen addig terjed, hogy jogfilozófiai alapon megtagadható-e egy jogszabály érvényességének, tehát kötelező erejének elismerése, ha technikai, eljárási vagy – leginkább – tartalmi okokból elfogadhatatlan. A nürnbergi törvénykezés alapja az volt, hogy a formálisan alkotmányos keretek között megalkotott jog alapján működtetett náci államrezsim által megvalósított genocídium, az emberi méltóság magját rendszerszerűen sértő jog és közigazgatási eljárásrend egyszerűen nem tekinthető jognak, illetve jogszerűnek, és még büntetőjogi felelősséget is meg lehet (és kell) állapítani a vezetőkkel és a kollaboránsokkal szemben – adott esetben olyan cselekményekért, amelyeket szorgalmas alkalmazottként munkajogi kötelezettség részeként végeztek.³ Hasonlóképp, történelmi vagy társadalmi kataklizmák helyzetében a forradalmi jogalkotásra, az átmenet alkotmányosságára sajátos mérce alapján tekintünk.

Az amerikai alkotmány alapító atyái messze túl lépték megbízatásukat,⁴ a japán alkotmányt amerikai tábornokok írták,⁵ és a példák Franciaországtól⁶ Németországig⁷ hosszan sorolhatóak a történelem által visszamenőlegesen legitímált alkotmányos rendszerváltásokra, ahol a „minden születés vérről jár”-elv jegyében a később jól működő demokráciák eredendő bűnét elfelejtik. (Végső soron az 1989-s magyar

„alkotmány” által létrehozott, kritikusai által „szuperjogállamnak” nevezett⁸ konstrukció morális legitimitása is egy alkotmányos mítosz: a kerekasztaltárgyalások és az 1989-es parlament demokratikus felhatalmazás nélkül működtek. Elvi élel vetődik fel a kérdés, hogy a jogi legitimitást mi fejlesztheti morális legitimitációvá: ismétlődő választói megerősítés vagy nemzetközi politikai aktorok, netán a jogelmélet által jó gyakorlatként elismert működés.)

Az alkotmányjogi irodalomban ez örökzöld téma: folyamatosan látnak napvilágot nagyívű monográfiák, szerveznek nagypresztízsű tudományos konferenciákat. Különös csavart ad a szakmai érdeklődés homlokterében álló „hibrid rezsimek” kérdése, amelyben Magyarország piacvezető. Ezen alkotmányos és politikai konstrukció lényege, hogy a jogállamiság, az alkotmányosság formális fenntartását hirdető retorika, valamint szabadnak mondható parlamenti választások mellett – a jogállamiság kiürülése mellett – az autokrácia sajátos formációja jön létre.⁹ Gazdasági és katonai súlyukat messze meghaladó figyelem kíséri a nemzetközi irodalomban és a tudományos közéletben a magyar „illiberális demokráciát”, amely jelenleg az egyik legtrendibb és leggazdagabb kutatási terület. A virágzó szakirodalmi diskurzus számos címkével és elemzési megközelítéssel („demokratúra”, átruházott demokrácia, gyámság alá helyezett vagy irányított demokrácia, versengő tekintélyelvű rendszer stb.) fordul e globális jelenséghez, amelynek kifejlesztése terén Magyarország mint egyik leginkább figyelemre méltó laboratórium, és amelynek lényege az alkotmányos intézmények kiüresedése (az utóbbiak nem fékezik és ellensúlyozzák a kormány hatalmát, hanem inkább részt vesznek a működtetésében), a rendszerszerű korrupció, a foglyul ejtett állami (és kivéreztetett független) média, kulturális és oktatási rendszer stb.

Az egységes ellenzék lehetséges választási győzelme (amit egyébként, ironikus módon, a kormány 2020-as, vélelmezhetően nem az ellenzéki esélyek erősítésének szándékával megalkotott választójogi reformja elősegíthet) széles körű érdeklődéssel tárgyalt téma a nemzetközi tudományos közösségben, amit az „alkotmányos restauráció egy választási autokráciában” hashtag jelez. E sorok írása közben például folyamatosan jelennek meg az alkotmányjog legjelesebb képviselőinek írásai a rangos publikációs fórumnak számító Verfassungsblog blogszimpóziumfelhívása nyomán, melyek kifejezetten a magyar helyzet általános érvényű tanulságokat is ígérő elemzésére irányulnak.¹⁰ (A kézirat lezárásáig 19 kontribúció érkezett a vitához.)¹¹

Nemcsak jogtudósok elefántcsonttoronyban folytatott eszmecserejéről vagy politikai kampányszloge-

nekről van szó: már magát azt a felvetést, hogy kétharmados többség nélkül is lehet alkotmányt módosítani, az alkotmányos intézmények és a jogállamiság elleni támadásként, adott esetben büntetőjogi felelősséget is megalapozó lépésként, puccs előkészületeként értelmezte az Alkotmánybíróság elnöke,¹² akihez csatlakozott a Kúria elnöke,¹³ az alapvető jogok biztosa¹⁴ és lényegében a legfőbb ügyész¹⁵ is (az Országos Bírói Tanács ugyanakkor elutasította a Kúria elnökének egy hasonló nyilatkozatra vonatkozó előterjesztését¹⁶). Pokol Béla alkotmánybíró arról írt, hogy ezért fel is lehetne oszlatni az ellenzéki pártokat.¹⁷

A DISKURZUS HÁROM DIMENZIÓJA

A hazai viták három elkülönült: elméleti-morális, politikai, valamint alkotmányjogi-eljárásjogi dimenzióban folynak. Érdeemes hozzátenni, hogy a megszólalók nem politikai vagy ideológiai szempontból különülnek el: valamennyien az alkotmányos restauráció hívei (alapállításuk az, hogy a jogállamiságot a klinikai halál állapotából vissza kell hozni).

A *teoretikus* szinten jelentkező egyik álláspont szerint jogtalan helyzetre (különösen az alkotmány tudatos felülírására) nem lehet jogállamot építeni,¹⁸ hiszen így a Csillagok háborúja ikonikus jelenetét élénkítjük át, amikor az Uralkodó, a sötét Sith lovag így szól Luke Skywalkerhez: „*Vedd a Jedi-fegyveredet, használd, sújts le rám minden gyűlöleteddel, és a sötét oldal felé tartó utadon célhoz érsz.*”¹⁹ Ha a NER kétharmaddal hozott alkotmányát feles többséggel felülírjuk, a jogászai csűrűcsavarban egyébként is jól teljesítő Orbán-csapat ezek után a jogállamiság védelmében teljes joggal (és jó eséllyel cinikus mosollyal) fordulhatna éppen azokhoz a nemzetközi intézményekhez, amelyeknek a véleményére alapozzuk a NER tarthatatlanságát.²⁰ Ezzel szemben az a nézet áll,²¹ hogy az Alaptörvényt elfogadásának formai hiányosságai és a jogállamisággal összeegyeztethetetlen tartalmi elemei nem teszik méltóvá arra, hogy alkotmányként tekintsünk rá, így – egy morálisan magasabb rendű gyakorlat és egy tényleges társadalmi konszenzuson alapuló alkotmány létrehozatala céljából – semmisenek lehet tekinteni.

A formai indokok között például az szerepel, hogy (egyes vélemények szerint) négytizedes speciális többségre lett volna szükség egy új alkotmány elfogadásához, és egyébként is, a 2010-es választási kampányban egy szó sem esett ilyenfajta tervekről, így az az érv, hogy a választás egyfajta fülkeforradalom lett volna (ami önmagában egy pimasz oximoron, mert a forradalom többnyire néhány lámpavasra húzott po-

litikai prominenssé és sok bezúzott kirakattal jár; az 1989-es rendszerváltás is a reform és a revolúció között elhelyezkedő „refolúció”²² volt), nem áll meg, mert visszamenőlegesen kreál legitimitációt, a kétharmados felhatalmazás az alkotmányozásra nem terjedhetett ki. Ráadásul az alkotmányozás érdemi politikai és társadalmi egyeztetés nélkül zajlott,²³ mert a nemzeti konzultáció nem tekinthető a népakarat átlátható, tényleges kifejezésének. Azután pedig az Alaptörvény által kialakított és nepotista struktúrába betonozott rezsim sorra ejtette túsul a demokrácia, a szabadság és az autonómia intézményeit, és aki az erre a dokumentumra épített jogrendszerben próbál érvényesülni, az nemcsak kudarcra van ítélve, de erkölcsileg is korrumpálódott kollaboráns.

A jogelméleti vita tehát meglehetősen magas absztrakciós szinten folyik. Kevesen használnak olyan konkrét alkotmányjogi érveket, mint Vörös Imre, aki az államhatalom kizárólagos birtoklását tiltó alkotmányos rendelkezésre épített egy tulajdonképpeni ellenállási jogot.²⁴ Leginkább nagyvonalú állásfoglalásokat olvashatunk, amelyben összemósodik, hogy az illető teljesen új alkotmányt akar-e, vagy csak néhány sebészi kimetszést; hogy amit akar, azt rögtön a kormányváltás után akarja-e, vagy többlépcsős módon alkotmányozó nemzetgyűléssel, illetve népszavazással. Vannak köztes álláspontok is, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy szükség van új alkotmányra, de nem a formáljogi előírások teljes és nyílt figyelmen kívül hagyásával,²⁵ hanem jogelméletileg megalapozott és adott esetben sajátos, innovatív intézményekre építve.²⁶ Sajó András például amellet érvel, hogy a jogon kívüliség nem feltétlenül azonos a jogtalansággal.²⁷

A viták második dimenziója egy alkotmányos puccs vagy restauráció *politikai következményeire* fókuszál: arra, hogy mennyire lesz erős az orbánista klientúra által működtetett „deep state.” A központi kérdések arra vonatkoznak, hogy az elvben független, de egy kormányváltás után a gyakorlatban a kormányt obstruálni képes intézmények mennyiben lehetetlenítik el nemcsak az alkotmányos visszarendeződést, hanem a kormányzást is. Mennyire lehet (adott esetben erőszakos) utcai megmozdulásokra számítani? Lehet-e „feles” döntésekkel elérni ugyanazokat a célokat? Például fel lehet állítani korrupcióellenes nyomozócsoportokat (a kormány által irányított rendőrségen belül), új vezetés mellett az adóhatóság is más „szemlélettel” vizsgálódhat,²⁸ le lehet állítani a közpénzek elfolyását például a kultúra és az oktatás területén, ahol a legtöbb lépéshez nem kell kétharmad, stb.²⁹ És egyáltalán, a jogi atombomba (ezt a fogalmat Jakab András hozta be) ledobása előtt – egy polgárháború veszélyét elkerülendő³⁰ – lehet, hogy célszerű várni.

A diskurzus harmadik, megítélésem szerint leginkább elhanyagolt dimenziója az *eljárás, technikai kérdéseket* érinti, pedig az ördög (ezt jogászként mindenkinél jobban tudjuk) a részletekben lakik. Vörös Imre például rögzíti, hogy az Országgyűlés első ülésnapján az Alaptörvény (részleges?) érvénytelenségét és az Alkotmánybíróságtól annak egyes (?) hatásköreit visszavevő döntésnek országgyűlési határozat formáját kell öltetnie. Ennek az a jelentősége, hogy a határozat nem igényel köztársasági elnöki aláírást, és bár nincs jogi kötőereje, de megjelenik a Magyar Közlönyben. Miközben a minél szélesebb inkluzivitás megvalósítására irányuló innovatív tervekről is olvashatunk,³¹ arról nagyon kevés szó esik, hogy hogyan kerülhet sor népszavazásra, ha azt a Nemzeti Választási Bizottságnak, további jogi eljárások esetén a Kúriának és az Alkotmánybíróságnak támogatnia kell. Milyen kodifikációs technikával illesztjük be ebbe a rendszerbe az alkotmányozó nemzetgyűlést (ez utóbbi egyáltalán hogyan jön létre, milyen eljárásrend alapján működik majd)? M. Tóth Balázs és Sepsi Tibor³² végigzongorázzák az eljárási káosz etűdjeit, ahogy a berettyóújfalui devizaperes ügyében eljáró törvényszéki bíró próbál eligazodni párhuzamosan működő alkotmányos (és éppen a pálya szélére állított) intézmények egymásnak ellentmondó, eleve átláthatatlan érvényességű rendelkezései között arról, hogy mi is az érvényes jog.

AZ ÉRVEK MÉRLEGE

Megítélésem szerint a jogi formalizmus átszakításához a három fenti dimenzió egyikében sem fogalmazódtak meg kellően erős érvek és menetrendek. Az (Alaptörvényt megelőző) alkotmány módosításának négytödös előírásával kapcsolatban én azokkal értek egyet, akik szerint ez nem volt érvényes szabály, ebben nem járt el jogszerűtlenül a 2011-es parlament.³³

A fülkeforradalom retrospektív morális legitimitációs érvét ugyan nem tudom elfogadni, politikai értelemben ugyanakkor a 2014-es és a 2018-as választási eredmények nem tekinthetők másnak, mint a rezsim elfogadásának és megerősítésének (még akkor is, ha az utóbbi két kétharmad csak a szavazatok 45, illetve 48,5 százaléka alapján lett meg.)

Azzal sem értek egyet, hogy a forradalmi alkotmányozást megalapozná a jogállamiság kétségkívül alaposan dokumentált, rendszerszerű megsértése. Ezt az alkotmányjogi és jogelméleti nukleáris rakétát a jogfilozófiai doktrína szerint földmozgásszerű társadalmi, történelmi változások, de legalábbis elsőprő erejű forradalmi, politikai mozgalmak keretében le-

het kilőni: európai parlamenti határozatok, hazai és nemzetközi civil és kormányközi szervezetek jelentései, vagy éppen konkrét kérdésekre vonatkozó luxemburgi vagy strasbourgi bírósági döntések ehhez kevesek. Egy percre se feledjük, hogy az illiberális NER-állam alappillére az Európai Unióval, a Velencei Bizottsággal vagy bárki mással fenntartott jogviták sorozata, ahol egy-egy elveszített jogi küzdelmet követően, a jogállamiság és a többszintű alkotmányosság elkötelezett hívének szerepét játszó NER-állam részéről még jogalkotási (vissza)lépések is követik az említett szervezetek, intézmények döntéseit, ajánlásait. Kim Lane Scheppele a NER-t *Frankenstate*-ként azonosította,³⁴ arra utalva, hogy egyenként rendben lévő mozaikdarabokból – lehet például, hogy egy jogszabály x meg y paragrafusa z meg l alkotmányos demokráciákban bevett gyakorlatot követ – valószínűs közjogi szörnyeteget lehet építeni.

Arról nem is beszélve, hogy megítélésem szerint nem az Alaptörvény mint olyan az ellenzék igazi problémája, hanem a független(ségre hivatott) intézményekbe betonozott, feltétlen Fidesz-hű nomenklatúra.³⁵ Leegyszerűsítve a képet, egy alkotmány három feladatot lát el: meghatározza az államszervezet legfontosabb intézményeit (és a közjogi tisztségek betöltésének módját); felsorolja az alapvető (emberi) jogokat, és (opcionális elemként) kifejezésre juttatja a politikai közösség (alkotmányos) identitását. E három funkció egyikével sincs nagyobb baja az ellenzéknek. Az Alaptörvény túlnyomó része elfogadható. (A Velencei Bizottság³⁶ álláspontjára is hivatkozva, ezt az álláspontot képviseli Sajó András is.³⁷) Sokakat irritál a Nemzeti hitvallásban és alkotmányozó megjelent ideológiai, identitáspolitikai elköteleződés, az alapjogi fejezetben is van helye apróbb kiigazításnak (mint például a hajléktalanság tilalma), de még az államszervezeti fejezetben is csak néhány intézmény (mint például a Költségvetési Tanács vétőjoga) áll egyértelmű kritika kereszttüzében. Nincs arról szó, hogy elsöprő támogatása lenne egy prezdenciális rendszer vagy kétkamarás országgyűlés felé mutató átrajzolásnak.³⁸ A NER ugyanis sokak szerint, ahogy Magyar Bálint fogalmaz,³⁹ egy maffiaállam bonyolult hatalomgyakorlási szövedéke, nem pedig egy túlbujánzó intézmény, amelyet egy alkotmányos onko-késsel ki lehetne metszeni. Egyetérték azokkal, akik szerint a magyar típusú hibrid rezsim nem az írott, hanem az alkalmazott jogon keresztül írhatóak le.⁴⁰

Emellett az sem evidens, hogy egy új, több lépcsőben, alkotmányozó tanács vagy nemzetgyűlés javaslatára alapján, széles társadalmi egyeztetést követően, mondjuk két év múlva népszavazásra bocsájtott új alkotmányozószövegnek lesz-e többségi támogatott

sága. Ezt ugyanis egy párt- és frakcióháttországgal nem biztosított miniszterelnök mögött lévő szivárvány-koalíciós kormány fogja propagálni, amely addigra már két éve egyszerre viaskodik a koronavírus okozta recesszióból jó esetben épp kilábaló gazdasággal és egy bivalyerős fideszes obstrukcióval (valamint valószínűleg az utcán lévő fideszes ellenzékkel is, tartósan). Nemcsak, hogy nem tudhat maga mögött egy, a Fideszt is magába foglaló kerekasztalt, miközben a cél az egész nemzet új alkotmányának megalkotása lenne, de ne feledjük azt sem, hogy ez a koalíció a NER ellenzékéeként (többé-kevésbé) egységes, de egyáltalán nincs közös, koherens ideológiai, identitáspolitikai vagy akár egy új közjogi struktúrát illető víziója. Nem valószínű, hogy megjelenne egy, a demokratikus ideológia iránt elkötelezett, értékalapon szerveződő tömegmozgalom, ami néhány héten belül belobbantaná a „magyar tavaszt”.

A független(ségre hivatott) intézmények kiszabódítása a NER-nomenklatúra rabságából szintén nem könnyű feladat. Az új kormány megismételheti persze a NER stratégiáját. Ez pedig úgy néz ki, hogy átnevezi és valamelyest átszervezi az érintett közjogi intézményt, aminek az a mellékhatása, hogy az érintett vezetők vagy személyek utcára kerülnek, hiszen a „munkahelyük” megszűnik. Ez történt az adatvédelmi biztos hivatalának átszervezésével, és a legfelsőbb bíróság elnöke is így vált lecserélhetővé. Csak hogy erre egyértelmű volt az Európai Emberi Jogi Bíróság⁴¹ és az Európai Bíróság⁴² válasza: az ilyen megoldás elfogadhatatlan és jogsértő. Persze ettől még a stratégia működött: az állam kifizette Jóri András és Baka András nagyösszegű kártérítéseit, és (cserébe) maradt az új struktúra. De ezt akarják, vállalják a NER-alkotmányt jogelméleti és erkölcsi alapon újravezényezni kívánók?!

AZ EGYETLEN KIÚT

A helyzet azonban nem reménytelen, mégpedig két okból. Egyrészt, láthattuk, hogy a kormány sok mindent megtehet kétharmad nélkül is. Másrészt, ha alkotmányjogilag nem is, politikailag áttörhető a kétharmados plafon. Mégpedig éppen a fülkeforradalom-érv feltuningolt visszafordításával. Ha a választási kampányban az ellenzék nagyon konkrétan és nagyon hangosan megjelöli azokat az alkotmányos intézményeket, amelyeket meg kíván változtatni, és kijelöli azokat az eljárásokat, amelyekhez a Fidesz támogatására is szükség van (például az alkotmányról szóló népszavazási tilalom feloldását, alkotmányozó tanács felállítását stb.), akkor Orbán Viktor, aki az utóbbi évtizedben a népakarat megtestesítőjének mu-

tatta magát, nehezen mondhat ezekre nemet, ha a választói többség kifejezetten igent mondott. A populizmus retorikáját tehát az alkotmányos rekonstrukció szolgálatába lehet állítani, és ki lehet kényszeríteni a rehabilitációs kétharmadot. Meggyőződésem szerint ez az egyetlen járható út.

Ehhez viszont három dologra van szükség. Egyrészt a kampányban nagyon markánsan és konkrétan világossá kell tenni, hogy mit akar az ellenzék: teljesen új alkotmányt vagy egyes intézmények átalakítását? Mi a cél: egy szimbolikus alkotmányos beszédaktus, ami az egész magyar politikai közösség demokratikus aktivizálását szolgálja, és egy, a legtöbbszámára nemcsak elfogadható, hanem támogatható, megélhető alkotmányt hoz létre – vagy (és nekem úgy tűnik, hogy inkább erről van szó) a NER és a mélyállam lebontása?

A másik feltétel, hogy a tervezett intézményátalakítások messzemenőig feleljenek meg az alkotmányosság nemzetközi mércéinek. (Amit nyilván nemzetközi szervezetek előtt is meg kell tudni védeni, ennek érdekében akár előzetes tanácsadói véleményeket is lehet kérni.) Nincs például akadálya annak a nemzetközi normák értelmében, hogy (szakítva a szovjet mintával) az ügyészséget az igazságügyi minisztérium alá rendeljék, vagy visszaállítsák a független adatvédelmi ombudsman hivatalát, újjá, még átláthatóbbá és függetlenebbé szervezzék a Nemzeti Választási Bizottságot vagy a médiahatóságot. A Lengyelországgal kapcsolatos európai uniós álláspont azonban egyértelműen meghúzza azt a vonalat, amit nem lehet átlépni, ez pedig a bírói függetlenség.⁴³ Ez nehéz helyzetet teremt, mert az alkotmányos újjászületés záróköve az erős (érdemi ellenérv hiányában a 2010 előtti hatásköreit visszacapó) alkotmánybíróság, és erősen kérdéses, hogy ebbe belefér-e, ha kibővítik 35 főre, immáron megbízható káderekkel. És csak nagyon körültekintő módon lehet a bírósági menedzsment kereteihez is hozzányúlni.

Harmadrészt: el kell fogadni, hogy az alkotmányjogi atombomba bevetésének alternatívája az, hogy a NER mélyállamának bizonyos elemeivel együtt kell élni, és azokat csak politikai eszközökkel, de leginkább csak az idő múlásával lehet meghaladni.

Záró gondolatként: azt remélem, hogy az itt leírtak a politikai stratégiaalkotókhoz is eljutnak, és az érveim meggyőzőnek bizonyulnak, de van egy másik üzenetem is. Van okunk elégedettséggel tekinteni a magyar politikatörténetben egyedülálló ellenzéki előválasztásra, és az alkotmányosságról (nem tudományos szakfolyóiratokban) folyó vitára is. Ilyen csak reziliens demokráciákban van (még ha, enyhén szólva, nem is ez a mindennapokat átható alapérzésünk).

1. Az írás alapjául egy, a Magyar Narancs 2022. január 5-i számában megjelent „Isten köve. Kell-e, és hogyan lehetséges új alkotmányt írni a választás után?” c. írás szolgált. Hasonló szerkezetet követ egy ugyancsak előzménynek tekinthető alábbi, korábbi írás: András L. PAP.: Four Recommendations for Constitutional Restoration in Hungary, *Verfassungsblog*, 2021. december 19., <https://verfassungsblog.de/four-recommendations-for-constitutional-restoration-in-hungary/>. A cím Kőszeg Ferenc 2000-ben, az Új Mandátum Kiadónál megjelent könyvének parafrázisa.
2. Lásd: <https://elovalasztas2021.hu/erteknyilatkozat/>.
3. A Radbruch-formuláról, ld. Gustav RADBRUCH: Statutory Lawlessness and Supra-Statutory Law (1946), *Oxford Journal of Legal Studies*, 2006/1.
4. Ld. pl. Sanford V. LEVINSON: *The Iron Cage of Veneration*, *Verfassungsblog*, 2021. december 27., <https://verfassungsblog.de/the-iron-cage-of-veneration/>; Michael J. KLARMAN: *The Framers' Coup: The Making of the United States Constitution*, Oxford – New York, Oxford University Press, 2016.
5. Ld. pl. John M. MAKI: The Constitution of Japan: Pacificism, Popular Sovereignty, and Fundamental Human Rights. *Law and Contemporary Problems*, Duke University School of Law, 1990/1, 73–87.
6. Ld. pl. Renáta URTZ: *On Constitutional Transition out of Hybrid Regimes*, *Verfassungsblog*, 2021. december 15., <https://verfassungsblog.de/on-constitutional-transition-out-of-hybrid-regimes/>.
7. Ld. pl. Beata BAKÓ, Beata: Why Throw a Constitution out of the Window Instead of Making it Work?, *Verfassungsblog*, 2021. december 23., <https://verfassungsblog.de/why-throw-a-constitution-out-of-the-window-instead-of-making-it-work/>.
8. SÁRKÖZY Tamás: *Kétharmados túlkormányzás*, Budapest, Park Kiadó, 2014.
9. Ld. pl. URTZ, Renáta: *On Constitutional Transition out of Hybrid Regimes*, *Verfassungsblog*, 2021. december 15., <https://verfassungsblog.de/on-constitutional-transition-out-of-hybrid-regimes/>; András SAJÓ: *Ruling by Cheating: Governance in Illiberal Democracy*, Cambridge Studies in Constitutional Law, Cambridge: Cambridge University Press, 2021; David LANDAU – Rosalind DIXON: *Abusive Judicial Review: Courts Against Democracy*, *UC Davis Law Review*, 2020; Joshua BRAVER: Putting “Abusive Constitutionalism” and Populism in Perspective, *Blog of the International Journal of Constitutional Law*, 2018. július 27., <http://www.iconnectblog.com/2018/07/putting-abusive-constitutionalism-and-populism-in-perspective-2>.
10. Andrew ARATO – András SAJÓ: Restoring Constitutionalism: An open letter, *Verfassungsblog*, 2021. no-

- vember 17., <https://verfassungsblog.de/restoring-constitutionalism/>.
11. Az itt (külföldi szerzők) által felvetett megoldások között merész eljárásjogi gondolat kísérleteket is olvashatunk például jogszabályok érvénytelenségének az európai jogra alapozott kimondásáról (Kim Lane SCHEPPELE: Escaping Orbán's Constitutional Prison: How European Law Can Free a New Hungarian Parliament, *Verfassungsblog*, 2021. december 21.) vagy bírök büntetőjogi felelősségre vonásáról az európai értékek megsértéséért (Armin von BOGDANDY – Luke Dimítrios SPIEKER: Restoring the Rule of Law Through Criminal Responsibility, *Verfassungsblog*, 2021. december 10., <https://verfassungsblog.de/restoring-the-rule-of-law-through-criminal-responsibility/>).
 12. Lásd: https://www.alkotmanybirosag.hu/uploads/2021/12/nyilt_level_st.pdf.
 13. Lásd: https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/sajto/0961_001.pdf; A Kúria elnöke szerint alkotmányos puccs megtervezése folyik, *Hvg.hu*, 2021. június 25., https://hvg.hu/itthon/20210625_varga_zs_andras_alkotmanyos_puccs.
 14. Lásd: Az Alapvető Jogok Biztosának közleménye az alkotmányos alapértékeink melletti osztársadalmi kiállítás fontosságáról, <https://www.ajbh.hu/-/2670755-33>.
 15. Lásd: <http://ugyeszseg.hu/magyarorszag-ugyeszsegenek-nyilatkozata/>.
 16. PÁTHY LORÁN Imre: Leszavazták a Kúria elnökét, nem foglalták nyilatkozatba az Alaptörvény támogatását, *Index.hu*, 2022. január 6., <https://index.hu/belfold/2022/01/06/orszagos-biroi-tanacs-varga-zs-andras-kuria-sulyok-tamas-alkotmanybirosag/>.
 17. POKOL Béla: Kettős állam, kétféle puccs: államcsíny és alkotmánypuccs, *Mandiner*, 2021. július 24., https://mandiner.hu/cikk/20210724_kettos_allam_ketfele_puccs_allamcsiny_es_alkotmany_puccs.
 18. Ld. pl. KARSAI Dániel: A feles alkotmányozás paradoxona, 444, 2021. október 26., <https://444.hu/2021/10/26/karsai-daniel-a-feles-alkotmanyozas-paradoxona>; JAKAB András: A NER-nek kétharmaddal se, az ellenzéknek sima többséggel is? Ez abszurdum! (DULL Szabolcs interjúja), *Télex*, 2021. október 17., <https://telex.hu/belfold/2021/10/17/jakab-andras-alkotmanyjogasz-interju-feles-tobbseggel-alkotmanyozas-alaptorvenysemmis-polgarhaboru>.
 19. Lásd: *A Jedi visszatér*, 1983, <https://www.imdb.com/title/tt0086190/characters/nm0001519>, <https://www.scribd.com/document/19197880/Kahn-James-a-Jedi-Visszater>.
 20. Ld. erről bővebben Michael MEYER-RESENDE: Removing the Cement from Hungary's Constitutional Edifice, *Verfassungsblog*, 2021. december 24., <https://verfassungsblog.de/removing-the-cement-from-hungarys-constitutional-edifice/>.
 21. Ld. pl. FLECK Zoltán: Kik a jogállam valódi ellenségei?, *HVG*, 2020. szeptember 29.; TÓTH Gábor Attila: Az alaptörvény eltörlése, 444, 2021. október 23., <https://444.hu/2021/10/23/toth-gabor-attila-az-alaptorveny-eltorlese>.
 22. Ld. pl. American University International Law Review: Constitutional "Reolution" in the Ex-Communist World: The Rule of Law, *American University International Law Review*, 1997/1, 45–143.
 23. Ld. erről a Velencei Bizottság véleményét: European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Opinion on the New Constitution of Hungary, Strasbourg, 20 June 2011 Opinion no. 621/2011. CDL-AD(2011)016.
 24. Vörös Imre: A jogállami alkotmányosság helyreállítása, *Civil Bázis*, 2021. július 27., <https://civilbazis.hu/2021/07/27/voros-imre-a-jogallami-alkotmanyossag-helyreallitasa/?cn-reloaded=1>.
 25. Ld. pl. ARATÓ András – HALMAI Gábor: „A magyar név megint szép lesz”? Egy új alkotmány kidolgozásának lehetséges stratégiája, *Élet és Irodalom*, 2021. július 9., HALMAI, Gábor: Restoring Constitutionalism in Hungary: How Should Constitution Making Be Different from What Happened in 1989?, *Verfassungsblog*, 2021. december 13., <https://verfassungsblog.de/restoring-constitutionalism-in-hungary/>. Andrew ARATO – Gábor HALMAI: So that the Name Hungarian Regain its Dignity: Strategy for the Making of a New Constitution, *Verfassungsblog*, 2021. július 2., <https://verfassungsblog.de/so-that-the-name-hungarian-regain-its-dignity/>.
 26. Ld. pl. SAJÓ András: „Alkotmányozz a Fidesszel!” (turáni átok), *Magyar Narancs*, 2021. október 21., <https://magyarnarancs.hu/publicisztika/alkotmanyozz-a-fidesszel-242802>. Ld. még MAJTÉNYI László: A jogállam káprázata és valósága, *Élet és Irodalom*, 2021. december 22.
 27. András SAJÓ: „La légalité nous tue”: Is there constitutional resurrection for Hungary?, *Verfassungsblog*, 2021. december 9., <https://verfassungsblog.de/la-legalite-nous-tue/>.
 28. Ld. pl. Csaba GYÖRÝ: Governance or Revolution?: How to Dismantle a Hybrid Regime, *Verfassungsblog*, 2021. december 16., <https://verfassungsblog.de/governance-or-revolution/>.
 29. Ld. erről bővebben András JAKAB: How to Return from a Hybrid Regime to Constitutionalism in Hungary, *Verfassungsblog*, 2021. december 11., <https://verfassungsblog.de/how-to-return-from-a-hybrid-regime-to-constitutionalism-in-hungary/>.
 30. Ld. pl. JAKAB (29. vj.).
 31. KOLOZSI Ádám: Véletlenül kiválasztott emberekből álló közösségi gyűlések segítségével akar alkotmányozni Márki-Zay tanácsadója, *Télex*, 2021. december 2.,

- <https://telex.hu/belfold/2021/12/02/veletlenül-kiválasztott-emberekből-álló-közösségi-gyűlések-segítseivel-akár-alkotmányozni-márki-zay-tanácsadója>. Az utóbbi hónapokban az előválasztás mellett több, a hagyományos választójog és választási rendszer alternatíváját jelentő kezdeményezés, „pilóta-projekt” indult el Budapesten. Ld. erről a *Bibó Jogi és Politikatudományi Szemle* 2021/3. tematikus különszámát („Demokratikus innovációk a magyar politikában”), kifejezetten: GOSZTONYI Márton: Ez nem a részvétel kora – A Budapest VIII. kerületi részvételi költségvetés története 2020-ban, *Bibó Jogi és Politikatudományi Szemle*, 2021/3, 6–31; NÉMETH Márton: Új utak a részvételi demokráciában? A közösségi gyűlés első hazai kísérlete egy német példa tükrében. A budapesti közösségi gyűlés és a Bürgerrat Demokratie összehasonlító elemzése, *Bibó Jogi és Politikatudományi Szemle* 2021/3, 32–56; LÁSZLÓ Tamás: Bölcs laikusok döntéshozó szerepben? Közösségi gyűlés Budapesten és a nyugat országokban, *Bibó Jogi és Politikatudományi Szemle* 2021/3, 57–90.
32. SEPSI Tibor – M. TÓTH Balázs: A feles alkotmányozás másnapján, avagy a káosz forgatókönyve, *Átlátszó*, Így írunk mi, 2021. november 9., <https://igyirnankmi.atlatszo.hu/2021/11/09/a-feles-alkotmanyozas-masnapjan-avagy-a-kaosz-forgatokonyve/>.
 33. Ld. pl. KAZAI Viktor: A rendszerváltás forgatókönyvei, *Mérce*, 2021. november 19., <https://merce.hu/2021/11/19/a-rendszervaltas-forgatokonyvei/>.
 34. Kim Lane SCHEPPELE: The Rule of Law and the Frankenstate: Why Governance Checklists Do Not Work, *Governance*, 2013/4, 559–562.
 35. Ld. még erről JOHANNA FRÖHLICH: Do We Want a Constitution?, *Verfassungsblog*, 2021. december 20., <https://verfassungsblog.de/do-we-want-a-constitution/>.
 36. Velencei Bizottság (23. vj.).
 37. SAJÓ (27. vj.)
 38. Noha a Velencei Bizottság ugyan rámutatott a többségi demokráciára alapuló választási rendszer ebből fakadó korlátaira (lásd vj. 23.). Ld. még pl. MEYER-RESENDE: Removing the Cement from Hungary’s Constitutional Edifice, *Verfassungsblog*, 2021. december 24., <https://verfassungsblog.de/removing-the-cement-from-hungarys-constitutional-edifice/>) nincs alkotmányelméleti és praktikus hazai (ellenzéki) politikai konszenzus például a kétharmados törvények kérdéséről. Vörös Imre javaslata például a radikális kiiktatás álláspontján van, de amellett, hogy ez hetvenéves alkotmányos hagyomány, egy közjogilag erős ellenzék (és egy ezáltal generált konszenzuskényszer) lehet, hogy egy végtelenségig polarizált, de kétharmados kormányzati többség nélküli rendszerben mindenkinek jó helyzetet eredményezne.
 39. MAGYAR Bálint: *A magyar maffiaállam anatómiája*, Noran Libro, 2015.
 40. Ld. pl. György Csaba elemzését a Fraenkel által leírt (Ernst FRAENKEL – Jens MEIERHENRICH: *The Dual State: A Contribution to the Theory*, Oxford University Press, 2017) kettős államról: Csaba GYÖRGY: Governance or Revolution?: How to Dismantle a Hybrid Regime, *Verfassungsblog*, 2021. december 16., <https://verfassungsblog.de/governance-or-revolution/>.
 41. *Baka Magyarország* elleni ügye, 2021/12. sz. kérelem, az EJEB 2016. június 23-án kelt ítélete.
 42. ECLI:EU:C:2014:237, az EUB (Nagytanács) 2014. április 8-án kelt ítélete a C-288/12. sz. ügyben.
 43. CLI:EU:C:2019:982, az EUB (Nagytanács) 2019. november 19-én kelt ítélete a C-585/18. sz. ügyben (A.K. és mások); ECLI:EU:C:2021:596, az EUB (Nagytanács) 2021. július 15-én kelt ítélete a C-791/19. sz. ügyben (Bizottság kontra Lengyelország). Ld. még ARMIN VON BOGDANDY – LUKE DIMITRIOS SPIEKER: Restoring the Rule of Law Through Criminal Responsibility, *Verfassungsblog*, 2021. december 10., <https://verfassungsblog.de/restoring-the-rule-of-law-through-criminal-responsibility/>. Ld. még: *Xero Flor w Polsce sp. z o.o. Lengyelország* elleni ügye, 4907/18. sz. kérelem, az EJEB 2021. május 7-én kelt ítélete.